

**СУРЯДНІ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ В
ПОЛІАСПЕКТНОМУ ПРЕДСТАВЛЕННІ**

Комлик Наталія Юріївна

аспірант

Полтавський національний педагогічний

університет імені В. Г. Короленка

м. Полтава, Україна

Анотація: у статті представлено різновекторні погляди вітчизняних та зарубіжних мовознавців на проблему ідентифікування сурядних словосполучень у системі мови; встановлено диференційні ознаки, за якими сурядні словосполучення контрастують із підрядними, виявляючи свої специфічні характеристики, що стосуються будови, семантики, функціонування.

Ключові слова: сурядне словосполучення, підрядне словосполучення, синтагма, координація, валентність, сурядні сполучники, інтонація.

Питання природи сурядних словосполучень по-різному висвітлено в зарубіжній та вітчизняній лінгвістиці. Сьогодення вимагає перегляду чинних поглядів мовознавців минулого та сучасного.

Мета статті – представити дефініційні параметри сурядних словосполучень з метою формування повнішого й об'єктивнішого уявлення про їхню сутність.

Протягом XVIII – поч. XX ст. в російському мовознавстві вчені активно займалися дослідженням природи словосполучення, однак у цей час побутувало досить широке його розуміння. У поглядах П. Фортунатова, О. Пешковського, Л. Булаховського знаходимо спільну ідею про те, що під словосполученням можна розуміти будь-яку синтаксично організовану групу слів на основі існуючих типів синтаксичного зв'язку. Однак у 50-х рр. XX ст. академік В.

Виноградов звузив поняття «словосполучення» й запропонував розуміти під ним поєднання кількох повнозначних слів лише на основі підрядного зв'язку. Отже, зі складу розгляданих синтаксичних структур випали конструкції із сурядністю. З цього часу у вітчизняному та російському мовознавстві, які розвивалися спільно на теренах колишнього СРСР, науковці наступних поколінь поділилися на два табори: одні визнавали існування сурядних словосполучень у мові поруч із підрядними, тоді як інші заперечували їх.

Дещо інший характер мали студії, присвячені словосполученню, у зарубіжному мовознавстві, де й досі відсутній уніфікований термін «словосполучення». Замість нього використовуються найменування «phrase», «word group», «word cluster», що ускладнює процес інтерпретування досліджуваного явища. У працях зарубіжних науковців минулих століть не знаходимо докладного аналізу підрядних та сурядних словосполучень, головна увага в них зосереджена на розмежуванні словосполучення та речення. Запропоновані й інші, відмінні від вітчизняної, класифікації цієї одиниці. Так, на початку ХХ ст. німецький лінгвіст І. Ріс на основі праць давньогрецького мислителя Аполлонія Діскола розвиває власну синтаксичну систему й під словосполученням розуміє синтаксичне різне поєднання лексем, починаючи від простих словесних груп і закінчуючи складними реченнями. Учений будує класифікацію словесних груп за ступенем їхньої злитості, виділяючи слабкі, напівтісні та тісні, які так само диференціюються на підгрупи залежно від морфологічної природи головного слова. Як бачимо, сурядним словосполученням немає місця у концепції І. Ріса, оскільки він говорить про детермінувальні та детерміновані компоненти [1].

Новим кроком в осягненні сутності словосполучень було введення швейцарським лінгвістом Ф. де Сосюром поняття «синтагми» для позначення внутрішньо пов'язаних рядів одиниць-компонентів, які розташовуються послідовно в потоці мовлення та мають відношення означуваного до означального. За Сосюром, синтагма складається мінімум з двох одиниць, розташованих одна за одною [2]. Його теорію розвинули представники

Празької та Женевської шкіл. Зокрема, С. Карцевський (Празька лінгвістична школа) виокремлює непередикативні та передикативні синтагми. Непередикативні, у свою чергу, поділено на означальні, додаткові та обставинні, а у передикативних означальне пов'язане з означуваним через особу мовця (*дівчинка малює*). Співвідносячи синтагми із словосполученнями, учений не включає до їхнього складу одиниці із сурядним типом зв'язку [3]. Швейцарський лінгвіст Ш. Баллі, розглядаючи синтагму як конструктивний елемент у складі речення, також заперечує сурядність у складі синтагматичних відношень [4]. Однак А. Фрей, виразник ідей Женевської школи, розрізняє підрядні та сурядні синтагми [5], а голландський лінгвіст Е. Крейзінг уводить поняття «*syntactic group*» – поєднання слів, що утворюють окремий член речення. Він виділяє тісні та вільні словосполучення на основі відповідних синтаксичних зв'язків, основним засобом вираження яких є порядок слів. У тісних словосполученнях один із компонентів є завжди синтаксично головним, а у вільних – компоненти взаємозалежні й виконують паралельні функції [6, с. 177; 211].

Найґрунтовніше теоретичне осмислення словосполучення та його різновидів у зарубіжній лінгвістиці здійснив американський мовознавець Л. Блумфільд. Вихід його праці «Мова» в 1933 році мав велике значення для перегляду чинних концепцій щодо місця словосполучення серед інших мовних одиниць. Цей дослідник не обмежує словосполучення якимось одним типом словесних груп. Будь-яка синтаксично організована група, що розглядається з точки зору її лінійної структури, на його думку, є словосполученням. Відповідно до класифікації, яку запропонував Л. Блумфільд, словосполучення в усіх мовах членуються на два типи: ендоцентричні й екзоцентричні.

Ендоцентричне словосполучення – це конструкція, у якій кожен складник може замінити всю групу у більшій структурі: *Little Mary went away* – **Mary went away**. Для екзоцентричних словосполучень характерна інша тенденція: жоден із компонентів не може замінити всього словосполучення: *Mary went away*. У першому типі синтаксичних структур мовознавець виділяє підрядні та

сурядні словосполучення. Концепція, про яку йдеться, лягла в основу подальших розвідок щодо типів відношень у складі самого словосполучення [7, с. 184 – 195].

Відомий теоретик англійського синтаксису Л. Бархударов виділяє три типи словосполучень за типом синтаксичного зв'язку: підрядні, сурядні та предикативні. Він говорить про те, що в одному словосполученні може бути реалізований один тип зв'язку (такі конструкції є елементарними: *запашний хліб*) або декілька (такі утворення можна вважати змішаними словосполученнями: *червоні й білі троянди*). Щодо сурядних словосполучень, то, на думку цього лінгвіста, їхніми диференційними ознаками є такі:

1) однаковість синтаксичних функцій усіх складників: це передбачає, що компоненти словосполучення входять до складу речення завдяки одному типу зв'язку, а тому вони пов'язані з одним і тим самим словом чи групою слів у реченні за допомогою підрядності або предикативності. Сказане можна проілюструвати на прикладі речення *Я ж для тебе почала нову мрію життя, я для тебе вмерла і воскресла* (Леся Українка), до якого входить сурядне словосполучення *вмерла і воскресла*, пов'язане, у свою чергу, із компонентом *я* за допомогою предикативного зв'язку;

2) небінарність, яка означає, що кількість складників сурядного словосполучення необов'язково повинна обмежуватися двома. Ця риса в українському мовознавстві представлена через поняття «відкритість / закритість»: *Гордо, пишно, променисто / Золотії світять зорі, / Та не може дорівнятись / Ні одна з них Ізідорі* (Леся Українка);

3) належність складників до різних частин мови, однаковість синтаксичної функції, яка встановлюється за допомогою субституції. Ця риса особливо характерна для англійської мови: *She was pretty and a good colleague*;

4) зв'язок компонентів за допомогою сурядних сполучників, порядку слів та інтонації.

Л. Бархударов вказує на існування двох головних типів сурядних словосполучень: сполучникові, або синдетичні (syndetic co-ordinate phrases), та

безсполучникові, або асиндетичні (asyndetic co-ordinate phrases). За типом сполучника перші у класифікаційній схемі мовознавця поділено на прості та співвідносні. У простих словосполученнях сполучники є одиничними: *and, but, yet, or, rather, than, as well as*, в українській мові вони мають еквівалентами єднальні, протиставні й розділові сполучники: *і, але, та, або*. У співвідносних словосполученнях засобом зв'язку є розірвані (парні) сполучники: *both... and, either... or, neither... nor, now... now, from... to, not... but*, які в українській мові здебільшого корелюють із градаційними та приєднувальними сполучниками: *не тільки..., а й, не тільки..., а навіть, не лише..., а ще й* тощо. Цікаві погляди мовознавець має щодо безсполучникових сурядних словосполучень. Їх також диференційовано на дві підгрупи: копулятивні – словосполучення, у яких між компонентами можна вставити сполучник, зберігаючи інваріантність смислу: ***Замучена, (і) заторсана, (і) / запущена в етер, / душа сміється торсами / жагучих тарантел*** (Ліна Костенко) та апозитивні – словосполучення, до структури яких неможливо ввести сполучник. Наведено такі приклади апозитивних словосполучень в англійській мові: *king Lear, the writer Wilson* [8, с. 116 - 123].

Інші дослідники сучасного англійського синтаксису І. Іванова, В. Бурлакова, Г. Почепцов класифікують словосполучення за їхньою внутрішньою структурою, виділяючи ядерні та без'ядерні. Сурядні словосполучення уналежнено до без'ядерних, оскільки в них відсутнє ядро, тобто головний компонент [9, с. 134 – 144].

Як бачимо, у зарубіжному мовознавстві немає гострої дискусії щодо виокремлення сурядних словосполучень у системі мови, тоді як у вітчизняній науці ця проблема є наріжним каменем у теоретичних питаннях синтаксису. Такі дослідники минулого й сучасного, як С. Алексеєва, М. Балко, Л. Беловольська, Н. Валгіна, Г. Глушкова, А. Загнітко, М. Прокопович, Т. Туліна, Г. Удовиченко, Н. Шведова, заперечують існування сурядних словосполучень так само, як і предикативних, про які говорять зарубіжні лінгвісти. Інша група мовознавців, з-поміж них В. Бабайцева, В. Белошапкова,

І. Вихованець, О. Діброва, П. Дудик, О. Мельничук, О. Пономарів, К. Шульжук, І. Ющук, наводять переконливі аргументи щодо доцільності виділення сурядних словосполучень. На нашу думку, причиною кардинально протилежних поглядів є те, що саме вкладається в поняття «словосполучення»: якщо говорити, що в словосполученні повинні бути головний і залежний складники, то сурядні конструкції залишаються поза досліджуваною категорією, якщо ж розглядати словосполучення як одиницю, до складу якої входять повнозначні слова з різними зв'язками, то поєднання слів за допомогою сурядності можна вважати словосполученнями.

Ті дослідники, які заперечують сурядні словосполучення, керуються у своїх доводах такими аргументами, як структура синтаксичних конструкцій, характер відношень між компонентами та функційне навантаження для протиставлення їх підрядним.

Для структури підрядних словосполучень характерною є валентність, під якою розуміють «синтаксичну потенцію, що міститься в лексичному значенні слова, тобто спроможність приєднати до себе інше категорійно визначене слово» [10, с. 20]. У підрядному словосполученні є стрижневий компонент, який виступає носієм доцентрової валентності, що передбачає «спроможність мати при собі певні відкриті позиції, які заповнюються іншими, залежними від нього словами» [11, с. 170]. Сурядні словосполучення не корелюють із валентністю в її типовому представленні, вони можуть складатися як з двох, так і більше компонентів, що дає підстави твердити про сурядні словосполучення відкритих структур із відносно необмеженою кількістю складників: *Під вікном насадила Ганна бузку, любистку, півників та півонії* (І. Нечуй-Левицький) та закритих, у яких одним актом сурядного зв'язку поєднуються, подібно до підрядних, тільки два складники: *Може, навіть не тиждень, а цілі роки минуть* (Л. Костенко). Залежність між компонентами, до якої апелюють науковці і яку визначають як ідентифікувальну в підрядних словосполученнях, наявна й в сурядних, але не стільки на формально-граматичному рівні, скільки на семантико-синтаксичному. Слушною видається думка В. Бабайцевої про те,

що кількість і характер повнозначних слів у підрядних словосполученнях зумовлені «підходом знизу», від слова, а у сурядних – «підходом зверху», від речення, тобто від потреби у вираженні певної інформації [12, с. 170 – 171]. Слушним є зауваження І. Ющука, що компоненти в сурядному словосполученні, «як і в будь-якому іншому..., прилаштовуються одне до одного насамперед за значенням» [13, с. 29].

Характер відношень між складниками підрядних словосполучень учені зводять до відношень «означуваного / означального». Саме головний конституент зумовлює тип залежних відношень, який детермінує «конкретний вид підрядного зв'язку – узгодження, керування чи прилягання» [14, с. 33]. Отже, у підрядних словосполученнях зв'язок між компонентами є однобічним, спрямованим від головного до граматично залежного складника. У словосполученнях сурядного типу на перший погляд відсутні будь-які взаємозумовленості, особливо якщо розглядати конструкції із єднальними сполучниками: *світло і темрява, життя та смерть, старання й наполегливість*. За словами П. Дудика, у таких словосполученнях простежується «деяка оказіональність їх поєднання, внутрішньосемантична невмотивованість» [15, с. 43]. Як бачимо, формальна специфіка полягає у відсутності формально експлікованої залежності. Проте не варто випускати з поля зору того, що компоненти в сурядних словосполученнях прилаштовуються один до одного за значенням, адже алогічними будуть поєднання *сніг і сукня, радість та яблуко* [13]. Такий тип зв'язку в сурядних словосполученнях І. Вихованець називає незалежною координацією, реалізованою за допомогою сурядних сполучників та інтонації [16, с. 33].

Питання функційного навантаження сурядних словосполучень є одним із найбільш дискусійних, що зумовлено проблемою дефінування функцій словосполучення загалом. Відповідно до традиційної концепції словосполучення обмежується лише номінативною функцією. Багато дослідників, однак, доводять і їхню комунікативну спроможність (Є. Галкіна-Федорук, Т. Туліна, Н. Філічева, І. Ющук). Як і підрядні словосполучення,

сурядні реалізують своє смислове навантаження повною мірою саме в реченні: якщо кожен компонент підрядного словосполучення виконує свою синтаксичну функцію і є окремим членом речення, то компоненти сурядного словосполучення займають у реченні одну позицію, утворюючи ряд однорідних членів речення, а отже, є його ускладнювачами.

Отже, різноаспектне висвітлення природи та особливостей сурядних словосполучень дає змогу аргументовано вичленовувати їх у системі мови як синтаксичні одиниці, компоненти яких, кількісно не обмежуючись двома, перебувають у відношеннях відносної незалежності та, входячи до складу речення, виконують одну синтаксичну функцію.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ries I. Was ist syntax (ein kritischer Versuch). United States, 2010. 176 p.
2. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики. / Фердінан де Сосюр; [пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко]. К.: Основи, 1998. 324 с.
3. Карцевский С. И. Из лингвистического наследия. Глава II. Строение фразы. *Лингвистика XX века: система и структура языка*. М.: Изд-во РУДН, 2004. Ч. I. С. 457 – 465.
4. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. М.: Изд-во иностранной литературы, 1955. 416 с.
5. Фрей А. Грамматика ошибок. М.: КомКнига, 2006. 304 с.
6. Kruisinga E. A Hand book of Present-day English, vol. 3. Noordhoff, Groningen, 1931.
7. Блумфилд Л. Язык. М.: Прогресс, 1968. 608 с.
8. Бархударов Л. С. Структура простого предложения современного английского языка. М: Высшая школа, 1966. 199 с.
9. Иванова И. П., Бурлакова В. В., Почепцов Г. Г. Теоретическая грамматика современного английского языка: Учебник. М.: Высш. школа, 1981. 285 с.
10. Кацнельсон И. Д. К понятию типов валентности. *Вопросы*

языкознання. 1987. № 3. С. 20 – 32.

11. Степанова М. Д., Хельбиг Г. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке. М.: Высш. шк., 1978. 259 с.

12. Бабайцева В. В. Избранное. 2005 – 2010: Сборник научных и научно-методических статей / Под ред. д-ра филол. наук проф. К.Э. Штайн. Москва – Ставрополь: Изд-во СГУ, 2010. 400 с.

13. Ющук І. П. Поняття про словосполучення. *Дивослово*. 2009. № 10. С. 26 – 30.

14. Алексеєва С. Г. Сурядні сполучення слів та їх співвідношення зі словосполученнями. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць*, 2005. Вип. 1. С. 30 – 37.

15. Дудик П. С. Словосполучення в українській літературній мові. Київ, 1998. 136 с.

16. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник. Київ: Либідь, 1993. 368 с.